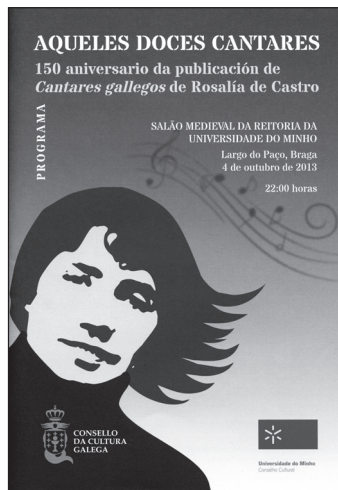

A figura de Rosalía de Castro no 150 aniversario de *Cantares gallegos*¹

Dolores Vilavedra*

Para calquera galega ou galego sería unha honra vir presentar Rosalía de Castro a este ilustre lugar, o Salón Medieval da Reitoría da Universidade de Braga, pero éo moito máis se esa presentación vai ter lugar por medio da palabra e da música. O que hoxe van escoitar é a voz da propia Rosalía, que nos fala dende ese tempo atemporal, dende ese presente inmorredoiro que só a arte sabe crear e ao que nos convida de cando en vez a nós, homes e mulleres de a pé, para rescatarnos das redes da nosa implacable cotidianidade.

* Profesora titular de Literatura Galega da Universidade de Santiago de Compostela e membro da Sección de Lingua, Literatura e Comunicación do Consello da Cultura Galega.

Rosalía chega a nós neste 2013, ano no que se cumpre o 150 aniversario dos seus *Cantares gallegos*, dende aquel xa lonxano 1863 en que o libro veu a luz para mudar de vez o rumbo da historia da literatura galega moderna. Faino na voz dun grupo entusiasta de actores e actrices de Galicia, que aceptaron xenerosamente o chamamento do Consello da Cultura Galega para participaren nesta homenaxe que tivo o seu intre fulcral o 17 de maio, no Panteón de Galegos Ilustres do mosteiro de San Domingos de Bonaval, en Compostela, onde está soterrada a propia Rosalía. Eles e elas puxeron a voz aos trinta e seis poemas de *Cantares Gallegos* e fixérono en diálogo con outras tantas composicións musicais, breves pezas instrumentais dun minuto de duración creadas por vinte membros da Asociación Galega de Compositores que con afouteza, e tamén con xenerosidade, se embarcaron neste proxecto singular, promovido e apadriñado por Maximino Zumalave que hoxe, como o 17 de maio, dirixirá o conxunto musical. De certo que o experimento era arriscado: escribir música non para acompañar senón para dialogar, dende outra linguaxe, coas palabras daquela muller que teimosamente segue a falarnos dende as brétemas da historia. Para este acto de hoxe non quixemos fatigar os amigos e amigas portugueses e fixemos unha selección de vintecinco textos do libro coas súas correspondentes pezas, combinando diversos criterios: procuramos que todas as persoas que no seu día asumiran o desafío de crear algunha peza musical inspirada nun poema ou poemas rosalianos para o concerto de maio tivesen ocasión de que a súa música se escoitase tamén hoxe en Braga e, ao tempo, priorizamos a escolla daqueles poemas que nos parecía, ben que posuían unha maior altura lírica, ben que contribuían a representar a variedade dos rexistros poéticos da autora. En última instancia a responsabilidade da selección dos poemas e composicións musicais que a seguir van escoitar é de Cristina Domínguez, que se encargou da dirección actoral, de Maximino Zumalave e de quen lles fala, en calidade de estudosa da obra da escritora. Esperamos ter acertado na escolla dalgunhas caras do poliedro rosaliano que hoxe poderán apreciar.

Dixen antes que era unha honra, para todos os que participamos nesta homenaxe, e para o Consello da Cultura Galega que a promoveu, vir hoxe a Braga, mais tamén é un desafío e unha altísima responsabilidade.

Desafío, polo que ten este acto de modesta contribución a unha tarefa permanentemente inconclusa como é a do achegamento galego-portugués, pexado

por séculos de afastamento político, por intereses xeoestratéxicos, por prexuízos antropolóxicos e por eses mil e un pequenos desencontros cotiás que encerellan as vidas das parellas, mesmo daquelas mellor avidas. Contra estes atrancos, foron os intelectuais e escritores tecendo paseniño unha rede de coñecemento e colaboración a que esta nosa iniciativa quere tamén sumarse. Se Rosalía aparece xa aquí e acolá nos libros de viaxes de autores portugueses que foron tan habituais a finais do XIX, en 1877 Teófilo Braga incluíu xa varios poemas rosalianos na sección dedicada a Galicia do seu *Parnaso portugués*. E se Oliveira Martins enviara unha carta de adhesión á homenaxe que en 1892 se lle tributou á escritora co gallo do traslado dos seus restos ao xa mentado San Domingos de Bonaval, sabemos tamén que na reducida e selecta bibliografía de Antero de Quental figura un exemplar de *Cantares gallegos*. En 1913 António Sérgio, e Teixeira de Pascoaes, polemizarían nas páxinas da revista *A Águia*, sobre a orixe última do saudosismo, e Pascoaes esgrimiría, entre os seus argumentos, as 'soidades' rosalianas, quizais seguindo as sempre atinadísimas observacións que dona Carolina Michaëlis fixera neses anos xusto sobre as variantes desa forma nominal -suidades, soedade, soidades- (por outra banda, dona Carolina xa falaba de Rosalía, en nota a rodapé, na súa edición do *Cancioneiro de Ajuda* de 1904). Teixeira voltará sobre o asunto en *Os poetas lusíadas* (1919) integrando a nosa escritora na terna saudosista formada por Camoens, o catalán Maragall e a propia Rosalía. E aínda a citaría outra volta na dedicatoria de *Máranos* (1920), e nun poema publicado en 1923 na revista galega *Nós*, para concluír equiparándoa nin máis nin menos que coa Virxe María na composición que inclúe no volume colectivo *Sete ensayos sobre Rosalía* de 1953, obra que – dito sexa de paso – marcaría un definitivo punto de inflexión na recuperación actualizada da obra rosaliana².

Toda esta simpatía tería o seu cume na velada literaria de homenaxe que en 1924 lle organizaría o Instituto Histórico do Minho, velada que tivo ampla repercusión no xornal *A Aurora do Lima*. Por suposto, andando o século XX Rosalía aparecerá nas innúmeras páxinas que Galicia lle inspirou a Hugo Rocha, así como nos traballos dos ilustres profesores Jacinto do Prado Coelho, Alberto Machado da Rosa ou Manuel Rodrigues Lapa, por citar só algúns.

A todos eles podería ir dedicado, en certo xeito, este acto de irmandade, que é tamén unha altísima responsabilidade pola complexidade da tarefa. A de

Rosalía é unha musa plural, tanto como as posteriores interpretacións (e ás veces manipulacións) a que a súa figura e a súa obra foron e son sometidas. Se o rigor histórico obríganos a relativizar as posibilidades da hermenéutica, tamén é certo que a arte, por definición, só ten sentido, como dixeran antes, dende un certo presentismo. Cada tempo descubre a súa, as súas Rosalías, e semella que nestes avoltos intres que estamos a vivir o potencial subversivo que subxace na obra rosaliana pode atopar eco nos nosos asoballados corazóns.

Escribir *Cantares* foi un acto que a mesma Rosalía definiu, se cadra intimidada polo *establishment* literario, como un “grande atrevemento” por ser un libro de defensa e reivindicación de Galicia e da súa lingua, unha defensa conxunta que ela definiu como “o móvil principal que me impeleu a publicar este libro”, o primeiro escrito exclusivamente en galego, unha lingua sen normalizar e, xa que logo, fortemente castelanizada, o que explica ese título de *Cantares gallegos* e non “galegos”, como sería de esperar. *Cantares* era así, por moitas razón, un libro auroral, seguramente ata un extremo que nin a súa autora sospeitaba. Corríxanme se estou errada, mais eu non coñezo ningunha literatura do noso entorno occidental fundada, como o foi a galega, por unha muller. Nese intre, en 1863, comeza a nosa historia. Todo o que somos, a nosa articulación actual como colectividade singular, arrinca de aí.

Pero *Cantares* foi un libro auroral non só por razón simbólicas. Foino tamén porque Rosalía deu en el coa fórmula para resolver a ecuación que por aquel entón equiparaba popular con simple. Rosalía resólvea dende dentro: non se viste artificialmente coas roupaxes rurais, un camiño este que conduce perigosamente ao estereotipo, senón que se transmuta na campesiña que quizais por un breve período da súa infancia foi ou quixo ser. Como tal, canta. O libro ábrese así co convite-rogo-mandato que unha voz anónima e plural (quizais a voz do pobo) lle fai á “meniña gaiteira” para que cante. E esta, ao longo de trinta e cinco poemas de extensión desigual, vaino facer, pero vaino facer apropiándose da voz e da palabra do pobo nun diálogo que ten moito de retesía, de regueifa, de tirapuxa afectiva que semella non querer rematar máis. Así, en cada poema, a meniña gaiteira glosa un cantar popular, ben identificable como tal para os receptores daquel tempo e algúns deles gravados xa, por obra e graza de Rosalía, no noso ADN colectivo ata hoxe. ¿Qué galego ou galega non citou nalgunha ocasións os versos que din “Non che teño medo, moucho/ moucho non che teño medo” ou “Airiños, airiños aires, airiños da miña terra, airiños,

airiños aires, airiños levaiame a ela”? A voz do pobo chéganos así, sobrevoando o tempo e resoando nos versos de Rosalía, dende os nosos ignotos devanceiros, a modo de herdanza inmaterial. A glosa rosaliana esténdese, levándonos por camiños insospeitados, ata o punto de que ás veces esquecemos cal é o cantar orixinal que inspirou o poema. Mais non hai perda: todos eses camiños conducen a Galicia. *Cantares Gallegos* explora así os vieiros da retranca e os do lirismo sentimental, describe estampas de corte costumista pero tamén paisaxes cuase fantásticas habitadas por ninfas, atende a unha relixiosidade que case sempre se nos presenta en forma de crítica á ortodoxia mais tamén explora as diferentes formas de vivir a sexualidade. En canto á atención que a escritora lle presta en *Cantares* aos máis desfavorecidos, que nalgún intre semella procurar na etnografía unha estratexia de distanciamento, é case sempre denuncia solidaria da precariedade na que vivía por aquel entón a meirande parte da sociedade galega, nomeadamente as mulleres.

A etiqueta de escritora fundacional da literatura galega moderna, e paradigma da identidade colectiva de Galicia, esclerotizou a figura rosaliana, propiciando lecturas monolíticas: se antes foron as interpretacións folclorizantes ou esencialistas as que desactivaron, ben o potencial identitario da súa obra, ben a súa eficacia política, hoxe son outras máis politicamente correctas se cadra, mais non por iso menos reduccionistas, tal a feminista, a nacionalista, ou a poscolonial, as que ameazan a valiosa heterodoxia dunha obra que, se o foi – heterodoxa –, foino sobre todo por complexa, polivalente e mesmos ás veces aparentemente contraditoria.

Como metonimia da literatura galega, Rosalía foi a rula de Galicia (en feliz expresión de Lamas Carvajal), mais tamén a tola libérrima que cantou o seu amigo Curros Enríquez, a nai e a santiña que louvou Ramón Cabanillas, ou alfa e omega das nosas desgrazas como soubo ver Luis Pimentel que xa nos avisou: “Non convén chorar máis, ela chorou por todos e para sempre”. Na posguerra, a revalorización do seu segundo e último poemario galego, *Follas novas* (1880), propiciou a descuberta da Rosalía existencial e metafísica, a poeta da dor e a angustia: outra volta a escritora como cifra dunha hipostasiada identidade galega que, se no XIX asentaba no enxebre, agora vai facer da saudade, o humor e a paisaxe, os seus esteos fundamentais. Serán as poetas da democracia as que pelexen de vez non só por espir de novo Rosalía das roupaxes ideolóxicas coas que a fomos vestindo ao longo de décadas,

roupaxes que -por certo- máis semellaban cortadas á nosa medida cá súa, senón tamén por anosala, por resemantizala, para atoparlle un novo sentido ás verbas que ela escribiu, tamén para nós, hai 150 anos.

Rosalía asinou a dedicatoria de *Cantares gallegos* o 17 de maio de 1863. Ese día era o aniversario do seu esposo, Manuel Murguía, historiador, arquivista, erudito e líder dun rexionalismo que fixo de Rosalía a súa musa. O xesto foi unha chiscadela xentil, un agarimo para un home que non deixaba a ninguén indiferente e que chegaría a ser o primeiro presidente da Real Academia Galega.

Pois ben, cen anos despois da aparición de *Cantares*, en pleno franquismo, o 17 de maio foi instituído como Día das Letras Galegas: unha vez máis, o libro amosaba a súa polivalencia, convertido agora en ferramenta axeitada para abrir unha fenda no monolítico centralismo da ditadura. Dende entón, cada ano celebramos nesa data a lingua que nos articula como colectivo, e lembramos aqueles homes e mulleres que exploraron con fortuna as súas posibilidades expresivas. Mais nunca, nunca, deixamos de ter na memoria Rosalía e os seus *Cantares gallegos*: porque aí, nas súas páxinas, empeza todo.

Notas

¹ Texto da presentación do espectáculo poético-musical “Aqueles doces cantares” celebrado no Salón Medieval da Reitoría da Universidade do Minho o 4 de outubro de 2013, co gallo da celebración do 150 aniversario da publicación de *Cantares gallegos* de Rosalía de Castro. O acto foi organizado polo Consello da Cultura Galega e polo Consello Cultural da Universidade do Minho, e contou coa colaboración da Asociación Galega de Compositores e da Asociación de Actores e Actrices de Galicia.

² Sobre a pegada rosaliana en diversos autores portugueses pódese consultar o traballo de Pilar Vázquez Cuesta “A recepción de Rosalía en Portugal” nas Actas do Congreso Internacional de Estudos sobre Rosalía de Castro e o seu tempo, tomo III, pp. 261-268 (Santiago, Consello da Cultura Galega – Universidade de Santiago, 1986).